

Л.А. ТИХОНОВИЧ

**ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ ГРОМАДЯН
ЯК ФОРМА ВЗАЄМОДІЇ НОРМ ПРАВА
ТА НОРМ МОРАЛІ**

Анотація. У статті розкривається позиція автора щодо особливостей правового виховання як форми взаємодії норм права і норм моралі, обґрунтовується необхідність використання такої форми з метою формування правової культури, правосвідомості громадян, виховання моральних якостей, необхідних для успішного виконання трудової діяльності та регулювання трудових відносин.

Ключові слова: мораль, право, форма, виховання, правосвідомість, дисциплінованість, взаємодія.

Аннотация. В статье раскрывается позиция автора относительно особенностей правового воспитания как формы взаимодействия норм права и норм морали, обосновывается необходимость использования такой формы с целью формирования правовой культуры, правосознания граждан, воспитания моральных качеств, необходимых для успешного исполнения трудовой деятельности и регулирования трудовых отношений.

Ключевые слова: мораль, право, форма, воспитание, правосознание, дисциплинированность, взаимодействие.

Abstract. The article reveals the author's views on the peculiarities of law education as a form of interaction of morals and law norms; it gives ground to the necessity of using such form of education with the aim of forming legal culture, citizens' sense of justice, moral qualities needed for successful labour activity and regulation of labour relations.

Key words: morals, law, form, education, sense of justice, discipline, interaction.

Постановка проблеми. Особливе місце у формуванні духовного світу особистості, її свідомості й культури, активної життєвої позиції належить праву і моралі, які виступають важливими соціальними регуляторами суспільних відносин. Право і мораль – найважливіші елементи людської культури, які завжди виступають у тісній взаємодії, характер якої визначається конкретно-історичними умовами. Така взаємодія об'єктивно обумовлена, бо генезис і реальне буття права і моралі визначаються єдиними сферами суспільних відносин. Співвідношення моралі та права – це не одnobічний процес впливу моралі на право, це той зв'язок, який взаємно збагачує й розвиває правові й моральні відносини. Одним із шляхів реалізації такого зв'язку виступає правове виховання громадян.

Аналіз актуальних досліджень. Питання взаємодії моралі та права було і залишається в центрі постійної уваги науковців. Значний внесок в його розробку зроблений філософами М. М. Алексєєвим, М. О. Бердяєвим, А. А. Гусєйновим, О. Г. Дробницьким, І. О. Ільїним, П. І. Новгородцевим, Л. Й. Петражицьким, Є. М. Трубецьким та іншими. Різні аспекти співвідношення моралі та права представлені в роботах С. С. Алексєєва, Т. В. Адорно, В. О. Замараєва, О. С. Кобликова, О. А. Лукашевої, В. С. Нерсєсянца, М. Г. Матузова, О. О. Якуби та багатьох інших. У трудовому праві пошуку шляхів розв'язання окресленої проблеми присвячені

© Тихонович Л.А., 2011.

праці М. Й. Бару, який розглядав значення й співвідношення правових та інших соціальних норм у регулюванні трудових відносин. Окремі питання досліджуваної проблеми розроблені в роботах В. М. Лебедева (роль соціальних норм у формуванні добросовісності працівників за умов ринкової економіки), В. Т. Попова (застосування моральних норм у трудовому праві), Є. Б. Хохлова (звичайне трудове право), Б. Ф. Хрустальова (відповідальність у сфері трудових відносин).

Мета статті полягає в розгляді правового виховання громадян як однієї з форм реалізації взаємодії норм моралі і норм права.

Виклад основного матеріалу. Важливим завданням правової держави є виховання громадян, які гармонійно сполучають свої особистісні інтереси з інтересами суспільства. Формування й реалізація як норм права, так і норм моралі відбувається під впливом розвитку суспільних відносин. І право, і мораль регулюють поведінку людей у суспільстві, вони містять вимоги, адресовані особистості або колективу, мають нормативний характер. Вони використовують особливі засоби впливу на суб'єктів – примус та переконання, які забезпечують виконання вимог.

С. С. Алексеев зазначає, що відводячи визначальну роль у системі нормативного регулювання праву і моралі, неможна обмежуватися спрощеним, прямолінійним трактуванням їх взаємозв'язку, наприклад, коли право розглядається як «мінімум моралі». Право і мораль – самостійні нормативно-регулятивні утворення, кожне з яких має свою особливу цінність. Вчений наголошує на тому, що право і мораль при всій їх глибокій єдності – явища, які в рамках єдиної системи регулювання не знаходяться в одному ряді. Вони не можуть бути у прямолінійному зв'язку, коли одне (мораль) є основним і вихідним, а інше (право) – похідним і залежним [1, с. 69].

Розглядаючи питання зв'язку та взаємодії норм моралі та норм права, О. Ф. Скакун звертає увагу на те, що правові норми як би виростають з моральних принципів, дотримання норм права є моральним обов'язком громадянина, який визначається моральною і правовою культурою суспільства. Вчена підкреслює, що норми права сприяють ствердженню прогресивних моральних уявлень; сприяють усуненню перешкод на шляху розвитку нових моральних норм; виступають охороною і захистом норм моралі (чесні, достоїнства тощо) [7, с. 287].

Ю. С. Васильєв звертає увагу на те, що «... взаємодія права і моралі – не тільки взаємний їх вплив, але також об'єктивно існуючі, періодично змінювані форми і способи спільного регулювання суспільних відносин у тих випадках, коли в норм права і моралі один і той же об'єкт регулювання (або їх об'єкти частково співпадають)» [2, с. 12]. Автор зазначає, що «взаємодія права і моралі можлива в таких основних формах:

- вплив норм моралі на формування норм права;
- вплив права на формування моральних норм і переконань;
- використання принципів моралі при реалізації норм права і навпаки;
- спільне регулювання правом і мораллю суспільних відносин» [2, с. 12].

Вважаємо, що окреслені прояви взаємодії норм моралі і норм права доцільніше визначати як напрями, а не як форми. У Великому тлумачному словнику української

мови «форма» розглядається в багатьох розуміннях. Виберемо з них ті, що стосуються зазначеної проблеми: 1. Тип, будова, спосіб організації чого-небудь, зовнішній вияв якого-небудь явища, пов'язаний з його сутністю, змістом. 2. Спосіб здійснення, виявлення будь-якої дії [3, с. 1328].

Виходячи з цього визначення, формою, в даному випадку, слід вважати зовнішню організацію практичної діяльності, змістом якої є реалізація взаємодії норм права і норм моралі. Вважаємо, що поняття «форма» має більш конкретне окреслення.

У своїй статті зупинимося на розгляді однієї з форм взаємодії норм права і норм моралі, яка відображає спільне регулювання правом і мораллю суспільних відносин – правовому вихованню громадян, яке визначається як цілеспрямований постійний вплив на людину з метою формування в неї правової культури й активної правомірної поведінки.

У Конституції України (ст. 1) визначено, що Україна – суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава, що зобов'язує кожного громадянина нашої держави мати високий рівень правової культури. Римський політичний діяч Марк Тулій Цицерон говорив: «Треба бути рабом закону, щоб залишатися вільним». Виникає нагальна потреба широкого правового виховання громадян, яка зумовлюється зростанням творчої, організуючої, координуючої ролі права в соціальному, політичному й економічному розвитку суспільства.

Громадянське суспільство вирішує проблему особистого і суспільного на ґрунті рівності і на балансі прав та свобод людини. Воно, зокрема, оберігає особистість, але водночас вимагає від неї і дотримання обов'язків щодо суспільства і держави. Дотримання цих обов'язків не повинно обмежувати прав та інтересів особистості. На підтримку зазначеної тези наводимо цитату Кароля Войтила: «Це перш за все особистості, і всі спроби відібрати у них індивідуальність, ототожнити їх й урівняти у спільному житті слід назвати тоталітаризмом; це суперечить елементарним вимогам моралі» [5, с. 55].

С. Л. Франк зазначав, що свобода «є онтологічною першоосновою людського життя» [9, с. 318]. Природа свободи така, що людина не може користуватися нею для власного неконтрольованого життя. Вона дає лише право на діяльність, що регулюється світоглядом людини. В кінцевому рахунку свобода виступає передумовою прав і обов'язків людини, як право на власну саморегуляцію [4, с. 327]. Єдиною і необхідною гарантією свободи є закон, верховенство якого має свою основу найперше в правовій свідомості суспільства і його громадян. В Україні, як і в інших громадянських суспільствах, закони ґрунтуються на загальнолюдських цінностях. Права і обов'язки є зворотними сторонами одного і того ж механізму правового регулювання відносин між людьми й утвердження їхньої рівності: керуючись власною волею, людина реалізує власні права, але водночас визначає і свої обов'язки, які впливають з прав інших людей. Кожна людина, яка знає свої права й обов'язки, може грамотно себе захистити від незаконних дій.

Сутністю правового виховання є формування правової установки на узгодження прагнень й очікувань особистості з інтересами й очікуваннями суспільства, тобто

процес вироблення стійких правових ідей та принципів у правосвідомості тих, кого виховують, формування правової культури [7, с. 521]. Воно вирішує такі завдання:

- забезпечення озброєння громадян знаннями законів, підвищення їх юридичної обізнаності, інформування про актуальні проблеми права;
- формування на основі наявних знань правової свідомості як сукупності правових уявлень, поглядів, переконань і почуттів, що визначають ставлення особистості до вимог законів, регулюють її поведінку в кожній правовій ситуації;
- виховання поваги до держави і права, розуміння необхідності дотримання вимог законів;
- формування свідомого ставлення до визнання свого громадянського обов'язку, до дотримання правових норм;
- виховання нетерпимого ставлення до правопорушень;
- подолання у правовій свідомості хибних уявлень, сформованих під впливом негативних явищ [8, с. 272–274].

Погоджуємося з думкою О. Ф. Скакун, яка наголошує на тому, що не можна змішувати правове виховання і правове регулювання, хоча вони взаємопов'язані. Об'єктом правового регулювання виступають, головним чином, відносини – вольові акти поведінки особистості, а об'єктом правового виховання, виховною функцією права – її свідомість: думки, почуття, уявлення. Це не означає, що правосвідомість особистості не відчуває впливу правового регулювання та його механізму, але цей вплив є другорядним відносно поведінки особистості, її вчинків [7, с. 521].

Результатом правового виховання громадян є рівень правової вихованості, яка визначається як внутрішній духовно-правовий стан, в якому знаходиться особистість на момент прийняття рішення про те, як вчинити за тих чи інших обставин; це стан правосвідомості особистості, рівень її правової культури, готовність до правомірної або протиправної поведінки.

Питання правового виховання громадян розглядається як невід'ємна частина морального виховання, бо оволодіння нормами права значно впливає на забезпечення переведення системи моральних цінностей (абсолютно вічних (чесність, справедливість, гідність, доброта, правда та ін.), національних (патріотизм, історична пам'ять, національна гідність та ін.), громадянських (права і свободи людини, обов'язки перед іншими людьми, повага до закону) та інших) у надбання громадян.

Значну роль правове виховання громадян відіграє у формуванні сприятливих відносин у сфері праці. Показовим є те, що першочергового значення як у моральному, так і в правовому вихованні набуває формування свідомої дисциплінованості. Поняття дисципліни і дисциплінованості як моральної якості характеризує певний порядок поведінки людей, що забезпечує узгодженість дій, а також засвоєння норм, які зобов'язують людей дотримуватися цього порядку. Процес формування цієї риси особистості передбачає не лише просте забезпечення виконавчої дисципліни, точності, дотримання правил поведінки у суспільстві, а й пробудження більш глибоких мотивів в свідомості, емоційному ставленні, яке засноване на розумінні значення, необхідності та обов'язковості дотримання тієї чи іншої вимоги.

У процесі правового виховання необхідно доводити до свідомості громадян основні положення щодо трудової дисципліни: виконання працівниками своїх обов'язків чесно і сумлінно; своєчасність і точність виконання розпоряджень власника або уповноваженого ним органу; підвищення продуктивності праці та поліпшення якості продукції; дотримання технологічної дисципліни, вимог охорони праці, техніки безпеки та виробничої санітарії; дбайливе ставлення до майна власника. Необхідне ознайомлення з обов'язками, передбаченими Кодексом законів про працю ст. 139 КЗпП України [6]. Разом з тим слід ознайомлювати громадян з обов'язками роботодавця, які відображені у ст. 141 КЗпП [6], де зазначено, що роботодавець (власник або уповноважений ним орган) повинен правильно організувати працю, створювати умови для зростання її продуктивності, забезпечувати трудову і виробничу дисципліну, неухильно дотримуватися законодавства про працю і правил охорони праці, уважно ставитися до потреб і запитів працівників, поліпшувати умови їх праці та побуту. Громадяни мають бути обізнаними з особливостями дисциплінарної відповідальності, яка настає внаслідок скоєння дисциплінарного проступку та передбачена статтями 139–152 КЗпП України [6].

Варто зауважити, що Конституція України (ст. 43), гарантуючи право людини на працю, не ставить ще перед нею належних вимог чи застережень: не просто працювати, але й обов'язок виявляти щодо праці старанність і компетенцію.

Необхідність спрямування правового виховання на сферу трудових відносин пояснюється їх докорінною зміною в процесі становлення ринкових відносин. Вони змушують людину дивитися на свою працю цілком інакше. За таких умов людина має турбуватися про якість своєї діяльності, приймати високі вимоги до себе; намагатися працювати якнайкраще, бо суспільство зацікавлене лише у високоякісній праці громадян [4, с. 329]. Адже саме високоякісна праця є високопродуктивною і такою, що приносить найбільшу користь суспільству.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, розгляд правового виховання громадян як форми взаємодії норм права і норм моралі дозволяє зробити висновок, що відображення у правосвідомості громадян елементів упорядкованих суспільних відносин (дозволів, обов'язків, заборон), засвоєння ними норм права сприяє глибокому розумінню норм моралі, в чому й виражається їх зв'язок. У цьому випадку норми права і норми моралі підсилюють одна одну, спільно регулюючи суспільні відносини.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі вбачаємо в аналізі моральної основи принципів трудового права.

Література

1. Алексеев С. С. Теория права / С. С. Алексеев. – М. : Издательство БЕК, 1994. – 224 с.;
2. Васильев Ю. С. Взаимодействие права и морали / Ю. С. Васильев // Советское государство и право. – 1966. – № 11. – С. 12–19;
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К., Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.;
4. Вишневецький Омелян Теоретичні основи сучасної української педагогіки: [пособник для студентів вищих

навчальних закладів] / Омелян Вишневський. – 2-е вид. доопр. і доп. – Дрогобич : Коло, 2006. – 608 с.; **5.** Войтыла К. Основания этики / Кароль Войтыла // Вопросы философии. – 1991. – № 1. – С. 29–60; **6.** Кодекс законів про працю України: Затверджений Законом УРСР від 10 грудня 1971 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1971. – Додаток до № 50; **7.** Скакун О. Ф. Теория государства и права: учебник / О. Ф. Скакун. – Х. : Консум ; ун-т внутр. дел, 2000. – 704 с.; **8.** Фіцула М. М. Педагогіка. Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти / М. М. Фіцула. – К. : Видавничий центр «Академія», 2000. – 544 с. (Альма-матер); **9.** Франк С. Л. Духовные основы общества. Введение в социальную философию / С. Л. Франк. – М. : Республика. – 512 с.